

СВОБОДА РЕЛІГІЇ: ВИКЛИКИ НОВОГО ЧАСУ І ПОШУК ВІДПОВІДЕЙ

Сотні конференцій, семінарів, симпозіумів присвячені проблемам свободи релігії. Київ став одним з міст, де ця тема щороку актуалізується ось вже в 16-й раз. Тут збираються небайдужі до релігійної свободи експерти, представники релігійних організацій, державних органів влади, журналісти, науковці, які обговорюють різні аспекти свободи релігії. На них поступово нарощується науково-методологічний потенціал спільноти експертів, розговорюються релігійні лідери, навчаючись формулювати спільну богословську думку і солідарні вимоги до влади і суспільства, виховуються журналісти в дусі об'єктивного сприйняття релігійних реалій, тренуються чиновники з релігійних питань, знайомлячись з досвідом не тільки інших регіонів України, але й зарубіжних країн, розширюються наукові горизонти інтерпретації свободи релігії, формується модель проведення таких обговорень. Організаторам вдалося створити атмосферу унікального симбіозу аналітичного теоретизування щодо таких загальних понять, як свобода, права людини, свобода совісті, свобода віросповідань, свобода релігійних організацій, свобода, і детального, фахового розгляду конкретних ситуацій із станом релігійної свободи в різних країнах, міжнародного законодавства, національних законодавств, які регулюють сферу суспільно-релігійних відносин. Учасників попередніх конференцій цікавило, а як корелюється релігійна свобода із демократією, чи залежить рівень свободи релігії від ступеню демократичності суспільства? Що заважає розвиткові релігійної свободи, її поширення, чи існують і які небезпеки для релігійної свободи в епоху глобалізації, чи завжди демократичні цінності відповідають державним і національним інтересам, як узгодити інтереси міжнародної спільноти, норми міжнародного законодавства в сфері свободи релігії з регіональними інтересами, з місцевою законотворчістю. Представники різних країн, різних духовних традицій та історичного досвіду, дискутували щодо постмодерністського перебігу подій у релігійному житті Росії, Словаччини, Казахстану, Вірменії, Білорусі, Норвегії, України, Франції, США та інших країн.

За ці роки було зроблено багато цікавих спостережень, узагальнень, висновків. Свобода релігії - це природне право людини, як сказав один із учасників, "дедушка" всіх інших прав, але вона надто крихка, тому потребує постійної уваги і захисту. Загроз для релігійної свободи - безліч, особливо в країнах з тоталітарним минулим, де існує ймовірність повернення до старих – не-свободних в сфері духу - часів. Для нас свобода релігії є аксіомою, очевидністю, через що ми забуваємо, а тому і не цінуємо цей бажаний стан суспільства, коли людина має право сповідувати або не сповідувати, індивідуально чи колективно ту чи іншу систему цінностей. Експертам вдавалося фіксувати зміни в стані свободи релігії в різних країнах, виокремлювати ті тенденції, які свідчать про спільність і відмінність у просуванні тих чи інших держав до омріяного царства духу, де панує свобода релігії, міжрелігійна згода, повага до іно-світогляду, визнається і гарантується право людини на власні переконання.

Тривалий час різні релігійні групи виборювали собі право на свободу віросповідання в межах лише однієї країни, де панувала одна релігія. В наш час масштаби боротьби за релігійну свободу змінюються. Світову спільноту цікавлять не лише конкретний упосліджений стан якоїсь однієї громади в оточенні певної

релігійної більшості, а всі релігії, навіть з мільярдом послідовників, оскільки в якихось місцинах і вони можуть становити меншість. Тобто акцент переноситься із захисту тільки своєї спільноти від дискримінаційних дій більшості на захист всіх релігій, які десь можуть виступати в ролі тієї меншості.

Раніше про свободу совісті йшлося лише в християнському середовищі, яке зазнало релігійних воєн з переслідування протестантської меншості католицькою більшістю (наприклад, Франція) чи католиків в оточенні протестантів (наприклад, Англія), чи православних серед католиків (наприклад, Україна). Тобто проблеми релігійної меншості обмежувалися лише однією конфесією, християнством. Тепер ці проблеми набули не внутріконфесійного, а міжрелігійного розмаху. Актуальними стали відносини між християнами і мусульманами, між індусами і християнами, тобто свобода релігії стала світовим явищем: вона актуальна як в Китаї чи Америці, так і в Єгипті чи Японії, як серед мусульман чи християн, так і серед індусів чи іудеїв.

Свобода релігії стала предметом розмов не тільки віруючих людей, які вимагали її від релігійної більшості. Ця тема перемістилася в світську юриспруденцію, отримавши там правом закріплені положення законодавств, міжнародних і національних. Про свободу релігії стали мислити не тільки переслідувані богослови, але й світські письменники, громадські діячі. Вона стала вселюдською темою, відкритою для обговорення, а не піддану засудженню тільки з боку конгрегацій віри чи синодів.

Врешті релігійна свобода стала предметом світового міжрелігійного діалогу і документів міжнародних організацій.

Про необхідність усвідомленого і добровільного діалогу релігій почали говорити представники так званих авраамістичних релігій тільки на початку ХХ ст. На середину століття в свою орбіту діалог втягнув багато церков і релігійних організацій. Надто популярними стали різноманітні міжрелігійні рухи. Саме тоді було створено більшість міжнародних міжрелігійних інституцій. Особливою подією, яка ініціювала продовження розпочатого діалогу, став II Ватиканський Собор і виданий ним декрет *Nostra Aetate*, який закріпив політику змін в католицькому ставленні до нехристиянських релігій. Історія розвитку міжнародного міжрелігійного діалогу утримує багато цікавих сторінок, які розповідають про волонтерство переважної більшості учасників цього діалогу, під час якого формулювалися основні принципи його проведення, мета і завдання. Ініціаторами такого діалогу ставали не тільки самі лідери релігійних організацій, але й громадянські інститути, окремі держави, президенти, політичні діячі. Здавалося, ще трохи і наступить золотий вік у відносинах між людьми різних вір. І хоча фіксувалися факти міжрелігійних протистоянь, навіть конфлікти, часто воєнні, в них вбачали випадковість, тимчасовість, ситуативність. Тому події 11 вересня 2001 року стали повною несподіванкою для світової громадськості, а особливо для лідерів міжрелігійного діалогу, які продивились потенціальну можливість релігійних конфліктів. До міжрелігійного діалогу почали ставитися критично. На зміну ейфорії від вселюдської любові прийшло розуміння необхідності переглянути ціль діалогу, форми його проведення, визначити межі, в яких можна вести діалог, тобто означити предметне поле для обговорення.

Незважаючи на зменшення швидкості, з якою ще недавно рухався світовий міжрелігійний діалог, він продовжує існувати, можливо, втрачаючи колишню масштабність і домінантну актуальність у долі світу. Економічна криза вдарила і по

цьому сегменту міжрелігійних відносин. От, наприклад, якщо на Парламент релігій світу 1999 року до Кейп-Тауну приїхало 7000 учасників, 2004 року у Барселоні було 8900 представників різних релігій, то на Парламент релігій 2009 року у Мельбурн прибуло значно менше [Parliament of the World's Religions [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу: http://en.wikipedia.org/wiki/Parliament_of_the_World%27s_Religions].

В якийсь момент стало зрозуміло, що кризу міжрелігійного діалогу можна подолати, а оскільки все одно немає мирному співіснуванню релігій, народів, держав іншої альтернативи, як діалог, то за його продовження, відновлення взялися не тільки розчаровані колишні учасники (багато церков повиходило з різних екуменічних організацій, відмовилося зустрічатися в рамках ще до недавно популярних зібраннях, зустрічах), а й світські організації.

Останнім таким красномовним прикладом є рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЕ) державам Європи щодо сприяння міжцерковному діалогу та співпраці різних конфесій. Під час весняної сесії ПАРЕ 12 квітня 2011 р. звернула увагу на потребу утвердження міжрелігійного миру. Парламентська Асамблея відзначила зростаючий інтерес до питань, що стосуються міжкультурного діалогу в європейському та світовому контексті. Після обговорення тематичної доповіді «Релігійний аспект міжкультурного діалогу», зробленої Анною Брассер (Люксембург), яка від імені Комітету ПАРЕ з культури, науки та освіти підготувала розлогий аналітичний матеріал з даної проблематики, почалася дискусія, в рамках якої майже всі, хто виступав, підтримали занепокоєність ініціаторів слухань щодо збільшення протистоянь на релігійному ґрунті, в результаті чого більшістю голосів ПАРЕ ухвалила Рекомендацію № 1962 (2011) «Релігійний аспект міжкультурного діалогу» [The religious dimension of intercultural dialogue [Електронний ресурс]. - Доступ до ресурсу: <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/tal11/EREC1962.htm>].

Поява цього документу в сесійній залі ПАРЕ, який є результатом довготривалих дискусій, зустрічей, що проводилися з 2000 року, фіксує певний рівень консенсусу серед політикуму щодо міжрелігійного діалогу. Однак залишилося багато тем, які потребують подальшого обговорення. Релігійна свобода як умова діалогу – то жива канва життя, яка розвивається, змінюється, потребуючи постійної уваги. Потрібно і надалі моніторити стан релігійної свободи в тих чи інших країнах, поширювати їх результати у суспільстві, особливо серед владних структур, щоб вона не на словах, а на ділі опікувалася інтересами своїх громадян, і віруючих, і невіруючих, створювала умови для якнайширшої реалізації права на свободу совісті та діяльність релігійних організацій.

Українських учасників дискусії особливо цікавить, як же на тлі інших країн виглядає ситуація з релігійною свободою в Україні? Чи можна сказати, що існують спроби її обмежити за прикладом інших пострадянських країн? Які нові виклики постають перед українськими Церквами і віруючими в нових політичних і соціально-економічних умовах? Чи можливий між ними діалог, справжній, а не для звіту перед європейськими структурами чи політичними лідерами?

Міжнародні експерти за станом релігійної свободи в світі відносять Україну до безпроблемних країн. Вона знаходиться в групі таких держав, як США, Канада, країни Західної Європи, де найменша кількість обмежень, або немає жодних в праві людини у виборі релігії, в праві індивідуально чи спільно сповідувати ту чи іншу систему цінностей, здійснювати обряди, проводити місіонерську роботу,

пропагувати свою віру тощо. На відміну від країн середнього (Мексика, Індія, Росія, Єгипет, Індонезія та ін.) чи високого (Китай, Куба, країни Середньої Азії та Аравійського півострова, деяких країн Африки) рівня обмежень в сфері релігійної свободи, Україна завжди вважалася країною толерантною. Говорячи про це, ми розуміємо, що виміряти кількість релігійної свободи в суспільстві неможливо. Вчені поки не навчилися це робити, але зафіксувати існуючі обмеження свободи релігії (на законодавчому і виконавчому рівні), порушення в практиці суспільно-релігійного життя, в міжконфесійних відносинах, довести цю інформацію до громадськості і влади – зобов'язані. Незважаючи на такий високий рейтинг, який має Україна в сфері свободи релігії, чи можемо ми вважати, що всі питання розв'язані позитивно? Ні! Проблем багато, які помічаються і самими віруючими, що зазнають дискримінацій за свої релігійні переконання, і релігійними організаціями, що позбавлені можливості вшановувати власні святині відповідно до своїх правил, здійснювати колективні дії в часі і просторі, передбачених вченням і канонами громад. Моніторинги стану релігійної свободи в Україні здійснюють і громадські організації, і науково-дослідницькі центри, і мас-медіа. Думаю, що й державні органи влади знають про порушення в цій сфері. Особливо прискіпливими є міжнародні інституції, одним з яких виступає Бюро демократії та прав людини Державного департаменту США, який щороку готує спеціальний звіт про дотримання прав людини в країнах світу, в т.ч. і прав і в сфері свободи релігій. Працює також і спеціальна комісія Конгресу США, яка контролює ці питання. Для захисту релігійних свобод створено декілька міжнародних товариств, зокрема Міжнародна академія свободи віросповідання і релігій, Міжнародна асоціація релігійної свободи тощо. Чи наявність міжнародних документів і підписи під ними України, існуючі інституції, що покликані захищати релігійну свободу, гарантують останню в Україні? На жаль, ні. Свобода релігії сприймається нами як даність, очевидність, як природний факт, як обов'язкова умова для безперешкодного волевиявлення своїх прав, потреб, бажань. І ми помічаємо нестачу релігійної свободи тільки тоді, коли її обмежують. Отже, ця свобода потребує попереджувальних кроків з боку суспільства. Загрози для свободи релігій існували завжди, але сьогодні з'явилися ознаки, які свідчать, що можуть створитися умови, які перемістять Україну в іншу групу держав за рейтингом релігійної свободи.

Навіть до найдемократичнішої країни світу у міжнародних експертів виникатимуть зауваження щодо ситуації з релігійною свободою, не винятком тут є й Україна. Тут, як правило, претензії стандартні, які повторюються фактично з року в рік і фіксуються щорічною доповіддю Держдепартаменту США про стан прав людини у світі. Але ці зауваження не свідчать про переслідування або дискримінацію людей в Україні за релігійної ознакою, про відсутність умов, які має забезпечити держава для своїх громадян, у сповідванні якоїсь релігії, про силове протистояння між різними конфесіями. Не тільки міжнародні, але й українські експерти знають, що влада, особливо місцева, нерівно ставиться до релігій в своєму регіоні – вона надає переваги або створює преференції релігійній більшості, ущемляючи в правах релігійні меншини, яким важко зареєструватися в органах влади, орендувати чи купити приміщення для проведення богослужінь, отримати землю для побудови власної культової споруди. До речі, тут страждають як православні на Заході, так і греко-католики на Сході. Складно і повільно просувається реституція в країні. Є обмеження в діяльності іноземних релігійних організацій, їхніх представників і багато іншого – як в сфері законодавчого забезпечення свободи совісті, так й у використанні цих норм на практиці. Але зараз йдеться про ті небезпеки для

релігійної свободи і демократії, які надходять від змін у політичному та соціально-економічному становищі країн. Останні впливають і на духовний стан суспільства. Йому нав'язують не тільки чужі владні моделі, але й не притаманну Україні духовну атмосферу: замість традиційної поліконфесійності нам пропонують одноцерковність, що, без сумніву, порушить десятиліттями складений баланс між різними релігіями, конфесіями і церквами. Релігійна карта України вже склалася, будь-які її зміни можуть стати катастрофою для партнерських відносин між державою і церквами. Експерти, відзначивши сповзання України у бік тоталітаризму, попереджають, що це призведе до хаосу у релігійній сфері, до всездозволеності у діяльності релігійних громад, до протистоянь між віруючими різних конфесій.

З приходом нової влади змінився вектор її уваги до тих чи інших громад. Є спроби налагодити нові форми «співпраці», які нагадують радянські часи, почастишали випадки залякування через податкову, створення надуманих проблем при реєстрації громад тощо. Неймовірно, але це факт, коли після 19 років свободи в сфері релігії церкви стикаються із втручанням держави у внутрішні справи релігійних громад, із бажанням чиновників диктувати вигідні їм умови партнерства. Важко сказати, чи це централізоване замовлення чи ініціатива місцевих чиновників. Жодних президентських чи урядових розпоряджень щодо згортання релігійної свободи в Україні немає. Але деякі події, що відбуваються нібито спонтанно, свідчать якщо не про конкретний план залякування (придушення, знищення, нейтралізації тощо) якоїсь Церкви, але про централізацію намагань окремих людей, інституцій стабілізувати, як їм здається, ситуацію в релігійній сфері, тобто зробити її прозорою і керованою. Модель такої примітивної простоти відома: Церква – одна, якщо не одна, то мінімум, максимальна залежність Церкви від держави, така собі ідеальна церковно-державна симфонія, щоб все працювало на державу, а держава була надійним дахом для Церкви.

Що свідчить про загрозливу тенденцію до обмежень в сфері релігійної свободи? Це - висловлювання і поведінка деяких партійних лідерів, які демонструють прихильність і підтримку тільки одній Церкві, що сприймається як знак, як дозвіл на утвердження і домінування тільки одного віросповідання. Не секрет, що спритні політики від Церков угледіли в цьому своєрідну команду діяти тільки на свою користь, порушуючи закони. Якщо вже високі чиновники дозволяють собі ігнорувати їх, то чому б і нам не взяти реванш, - спало їм на думку. Відомі нам факти промовисто говорять про примітивне бажання вислужитися, утриматися на посаді, засвідчити свою вірнопідданість. А як тут бути, коли на посади призначають не за фаховість, а за партійну приналежність? І чи багато в Україні правосвідомих громадян, які знають, що є законним, а що протизаконним? які здатні захистити не тільки себе персонально, але й інституцію, яку очолюють, від свавілля чиєїсь влади, влади держави, грошей, амбіцій? Хіба це відкриття, що в нашій державі відсутнє верховенство права, катастрофічно низька правова культура? Вихід один: робити неправі дії влади чи Церков, факти переслідування, дискримінації, закриття тощо надбанням громадськості, всіма способами поширювати такі «новини», формувати опозиційну громадську думку, а зрештою – подавати позови до суду, відстоюючи свої конституційні права.

Дзеркалом порушень в сфері свободи совісті і релігій часто виступають мас-медіа. Журналісти ніби змагаються між собою, хто напише найкомпроментуючий матеріал про релігійну організацію, яка попала в чорний список, часто плутаючи при цьому імена, місце подій, конфесію. Роками лякають пересічного українця Білим

Братством, яке давно завершило своє існування. Розповідають про аморальність і зажерливість православних священиків і монахів. Кепкують з хасидських паломників. Травлять протестантів, чешучи всіх під гребінку сектантства. Тобто, всяк підтримуються, навіть культивуються негативні стереотипи щодо віруючих майже всіх конфесій. На поверхні - брак достовірної інформації. Частково прагнуть надолужити нестачу об'єктивних даних своїми коментарями експерти, до яких українські журналісти почали звертатися частіше. Але інформаційне поле щодо релігії в Україні ще надто вузьке. Зусиль окремих ентузіастів в цій сфері (напр., порталів «РІСУ», «Релігія в Україні», журнал «Релігійна панорама», газети «Експрес», «Україна молода», «День», «Дзеркало тижня» тощо) явно не вистачає. Тому то й живі ідеї щодо невиданого наступу сект, щодо неканонічності майже половини всіх православних, щодо підступних намірів Ватикану, про іноземність і чужість протестантів тощо. Фантазій багато і заперечити їх непросто. Тому проблемні питання релігійної свободи треба озвучувати, обговорювати, аналізувати, і робити це треба в широкій аудиторії, із залученням найбільшого числа учасників, щоб ці питання стали предметом для обговорення не лише експертів, а й народу, всіх українців.

Європа давно зрозуміла, що домовленостей між політичними чи релігійними лідерами недостатньо для підтримки нульової температури у відносинах між релігіями. Тому то й посилила вона увагу до проблем релігійної свободи, до міжрелігійного діалогу. “Діалог – це завжди позитивне явище для суспільства, особливо діалог між різними культурними досвідами. Релігія є одним з аспектів культури, який цінується багатьма та який впливає на підхід людини до реалій світу,” – відзначив на згаданій Асамблеї РЄ доповідач від Комітету з політичних питань пан Лачезар Тошев (Болгарія). Присутність на засіданні української делегації, до складу якої увійшли депутати Іван Попеску, Сергій Соболев, Оксана Білозір, Ольга Герасим'юк, Олексій Плотников, їх участь, включення в те, що турбує Європу, яка задля збереження свободи релігії і зміцнення релігійного плюралізму пропонує як ефективний механізм структурований і постійний міжконфесійний діалог в Раді Європи, налаштують українців на відповідальне ставлення до пропозицій, які постійно надходять на адресу влади від ВРЦіРО, від експертів щодо необхідності продовжувати діалог, всяк його розвивати, і не тільки між релігіями, але й між Церквою і державою, Церквою і суспільством.

Асамблея рекомендує керівництву держав – членів Ради Європи на національному та місцевому рівнях сприяти міжрелігійному діалогу та налагодженню співпраці конфесій у рамках такого діалогу.

На думку ПАРЄ, не лише бажано, проте й необхідно, щоб представники різних Церков та релігійних організацій – зокрема християни, іудеї та мусульмани – визнавали право один одного на свободу релігії та переконань. Крім того, необхідно, щоб усі конфесії брали участь в активізації діалогу на основі загального розуміння про рівність гідності кожного та прихильності принципам демократії та прав людини.

Резолюція підкреслює, що саме такий підхід є ключовою умовою для розвитку культури спільного існування. Тому Асамблея закликає Церкви та релігійні організації продовжувати діалог та співпрацю з метою збереження цих цінностей у Європі та в усьому світі.

Також ПАРЄ рекомендує сформувати динамічну та продуктивну співпрацю між державними установами, релігійними громадами та

нерелігійними групами. Звернуто увагу на необхідність заходів з популяризації знань про релігії та включення тем про міжконфесійний діалог до програми підготовки вчителів.

Україні варто прислухатися до рекомендацій таких поважних всеєвропейських структур, як ПАРЄ, якщо вона заявила про свій намір стати членом ЄС. І хоча Україна має досвід міжрелігійного діалогу, наприклад, в рамках Всеукраїнської Ради Церков та релігійних організацій чи Української Асоціації релігійної свободи, які активно співпрацюють з державою та суспільством, побібно продовжувати впевнено крокувати до утвердження в Україні загальноєвропейських цінностей – поваги до релігіївибору окремої особи, до прав людини та спільноти совірників думати, діяти, жити у відповідності до обраних ними цінностей.

*Торе ЛИНДХОЛЬМ,
Коул ДЮРЕМ,
Бахия ТАХЗИБ-ЛИ*

НОВАЯ РОЛЬ РЕЛИГИИ И СВОБОДА РЕЛИГИИ И УБЕЖДЕНИЙ*

Проблема соблюдения свободы религии и убеждений возникла тогда, когда появилась история, но она все еще остается столь же актуальной, как и заголовки сегодняшних новостей. Вопросы свободы совести, религии и убеждений рассматриваются в самых древних сказаниях человечества.

Глубокие проблемы могут принимать как умеренные, так и острые формы, но они пронизывают всю человеческую жизнь и со временем не уменьшаются. Современные конфликты в чем-то повторяют древние трагедии, и довольно часто это происходит в намного большем масштабе.

В новом тысячелетии эта проблема кажется более важной и неотложной, чем когда бы то ни было раньше. Она пронизывает собой ключевые сферы современной жизни – от культуры до гражданского общества, политики и идентичности, безопасности и конфликтов. В противоположность прогнозам теории секуляризации религия не находится на пути к умиранию. Можно сказать, что произошло скорее явное возвращение религии во многих частях мира. Однако религия возвращается в самых разных формах, воплощается в самых плюралистических образах, особенно если смотреть с точки зрения глобальной перспективы. В то время как некоторые все еще обдумывают тезис Хантингтона о «столкновении цивилизаций», о неизбежности конфликта в соответствии с религиозно обоснованными цивилизационными границами, новое возвышение религии уже выдвинуло вопросы свободы религии и убеждений на центральное место. Если ранее эта сфера была специализированным предметом для сравнительно немногих на международном уровне, то теперь ее значение едва ли можно переоценить.

В культурной сфере важность этой темы очевидна в связи с противоречиями между партикуляристскими призывами и представлением о том,

* Друкується за: Свобода религии и убеждений. – М., 2010. – С. 13-58.